

II. AKTUALNE TEME

Gorazd Nikić *

1. STRUKTURNE PROMJENE U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI HRVATSKE 1995.-2000.

SAŽETAK

Rast izvoza i konkurentnosti na svjetskom tržištu jedan je od indikatora uspješnosti restrukturiranja post-socijalističkih privreda. Izvoz robe u Hrvatskoj je, međutim, u cijelom razdoblju 1995.-2000. bio izrazito stagnantan. U ovome radu analiziraju se razni faktori koji su mogli utjecati na tu pojavu. Pažnja je usmjerena na kretanje troškova poslovanja i profitabilnost firmi u prerađivačkoj industriji, obilježja investiranja, razvitak malih i srednjih firmi te utjecaj politike tečaja. Autor zaključuje, da je u promatranom razdoblju nesumnjivo bio prisutan proces restrukturiranja u prerađivačkoj industriji Hrvatske. No, u uvjetima niskih investicija, dobiti u rastu proizvodnosti rada proizlazili su najvećim dijelom iz racionalizacije broja zaposlenih. Visok rast troškova proizvodnje izazvan uvođenjem novog poreznog sustava (PDV) u 1998. godini, što je pratila ekspanzija javnih rashoda i gotovo eksplozija nelikvidnosti u 1999., nije bio kompenziran odgovarajućim smanjenjem troškova rada. Istovremeno, visoko liberalizirani uvoz uz **de facto** fiksni tečaj i konsekventni rast precijenjenosti domaće valute, osiguravali su stabilnost cijena. U takvim uvjetima u prerađivačkoj industriji su bili stalno prisutni gubici koji su u pojedinim godinama i više nego dvostruko nadmašivali dobit. U radu se predlaže napuštanje režima fiksnog tečaja i prihvaćanje asimetričnih intervencija kao oblika "puzajućeg pojasa" (crawling band), koji bi uz odgovarajuću podršku monetarne politike, politike dohodaka i daljih napora oko uravnoteženja proračuna, mogao poboljšati izvoznu konkurentnost privrede.

* Gorazd Nikić, redovni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu i znanstveni savjetnik, Ekonomski institut, Zagreb.

1. UVOD

Rast efikasnosti proizvodnje i izvozna ekspanzija, pretpostavke su održivih visokih stopa gospodarskog rasta svake, a posebno male privrede. Za Hrvatsku, to predstavlja i zadovoljenje uvjeta konvergencije, koji se postavljaju kandidatima za ulazak u Europsku uniju. Hrvatski izvoz, međutim, i u godinama življeg rasta BDP-a ostao je izrazito stagnantan, a konkurentnost na tržištu EU se smanjuje. U razdoblju 1995.-2000. izvoz robe kretao se je u rasponu od 4,6 milijardi USD (1995) do 4,2 milijardi USD (1997), a udio izvoza na tržište EU u ukupnom izvozu Hrvatske smanjio se je s 57,7 posto u 1995. na 54,5 posto u 2000.

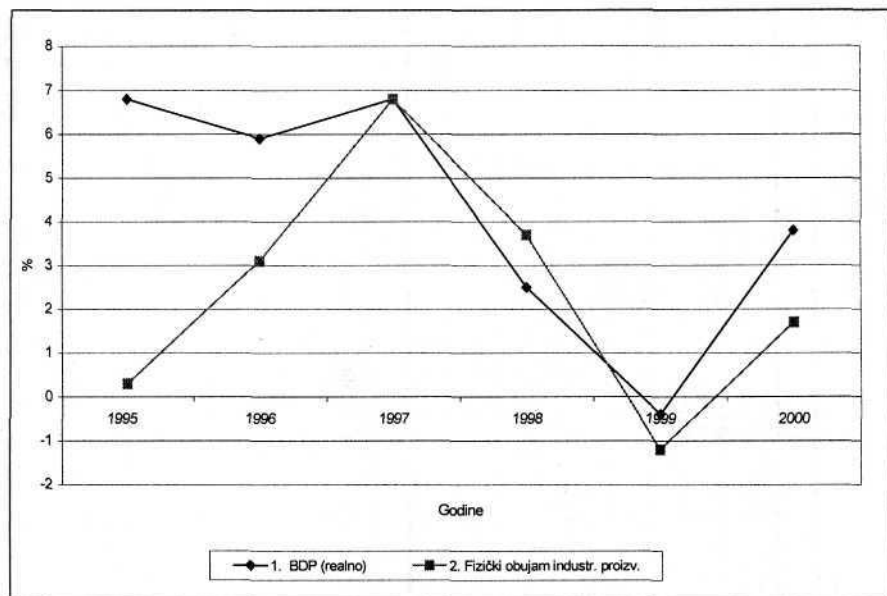
Budući da na proizvode prerađivačke industrije otpada daleko najveći dio izvoza robe (oko 96 posto), uzroke stagnantnosti robnog izvoza treba, s jedne strane, tražiti u općim okolnosti u kojima posluje hrvatska privreda u cjelini, a s druge, u obilježjima strukturnih promjena do kojih dolazi u toj djelatnosti napose. U ovome radu razmotriti ćemo stoga obilježja onih procesa u mikroekonomskoj i makroekonomskoj sferi koji imaju ili mogu imati utjecaj na strukturno prilagođivanje u prerađivačkoj industriji Hrvatske. Razdoblje analize je 1995.-2000. godina, dakle, razdoblje u kojem je postignut mir i stabilnost cijena, odnosno, u kojem su bitno smanjeni politički i komercijalni rizici. Rad ima prvenstveno empirijski karakter i zasniva se na analizi raznih statističkih izvora (DZS-a, HNB-a i ZAP-a), te na istraživanjima obavljenim u okviru investicijskih i konjunkturnih testova.

2. OPĆA OBILJEŽJA POSLOVANJA PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE U RAZDOBLJU 1995.-2000.

Promatrano razdoblje može se podijeliti u tri dijela: (a) 1995.-1997., kada su ostvarivane relativno visoke stope rasta BDP-a i fizičkog obujma industrijske proizvodnje; (b) 1998. i 1999. kada se rast najprije oštro usporava, a zatim prelazi u negativno područje i (c) 2000., u kojoj

ponovno dolazi do (umjerenog), oživljavanja privredne aktivnosti. Za pretpostaviti je da će se takav rast nastaviti i u ovoj, a možda i u slijedećoj godini. U cijelom promatranom razdoblju, međutim, stope rasta fizičkog obujma industrijske proizvodnje kretale su se, s izuzetkom 1997., ispod stopa rasta ukupnog BDP-a (vidi Tablicu 1). U 1999., kada je stopa rasta BDP-a bila negativna (-0,4 posto), stopa rasta fizičkog obujma industrijske proizvodnje bila je još dublje u negativnom području (-1,2 posto), a kad je u 2000. rast BDP-a oživio i bio pozitivan (3,8 posto), rast industrijske proizvodnje bio je više nego upola niži (1,7 posto). Prosječna stopa rasta industrijske proizvodnje u promatranom razdoblju kretala se je tek oko 3 posto godišnje, što je mnogo ispod potreba uspješnog restrukturiranja u zemlji, koja je zbog rata i drugih problema već kasnila za drugim tranzicijskim zemljama. Postavlja se pri tom pitanje, koji su mogli biti uzroci tako iznenadnog smanjenja do tada relativno visokih stopa rasta BDP-a u 1998. godini, i realnog pada BDP-a u 1999. (vidi Slika 1.).

Slika 1.
BDP I FIZIČKI OBUJAM INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE

Tablica 1.
NEKI POKAZATELJI PRIVREĐIVANJA U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
1. BDP (realno, god.stope, %)	6,8	5,9	6,8	2,5	-0,4	3,8
Industr. proizvodnja (fizički obujam, 1995=100)	100,0	103,1	110,1	114,2	112,6	114,5
- Godišnje stope (%)	0,3	3,1	6,7	3,7	-1,2	1,7
3. Udio prerađivačke industrije u BDP-u (%)	19,5	20,0	18,4	17,9	17,1	17,4*
4. Zaposleni u prerađiv. industriji (000)	349,2	306,7	284,5	271,2	261,1	256,3
5. - Indeks (1995=100)	100,0	87,8	81,5	77,7	74,7	73,4
6. Ukupni prihod u prerađ. industr. (mlrd.kn)	72,0	79,3	87,0	83,1	85,9	96,3
7. Ukupni prihod po zaposlenom (000 kn)	206,2	258,5	305,9	306,4	329,2	375,7
6. Izvoz robe (mil. USD)	4.633	4.512	4.171	4.541	4.302	4.432
- Indeks (1995=100)	100,0	97,3	90,0	98,0	92,0	95,7

*Procjena na temelju tromjesečnih podataka.

Izvor: Bilten HNB, Statistička izvješća DZS-a, ZAP.

Jedini događaj u toj godini, koji je mogao imati tako dalekosežne posljedice bilo je uvođenje novog poreznog sustava, PDV-a, kojeg je pratio gotovo eksplozivni rast javnih rashoda i produblјivanje problema nelikvidnosti, te djelomično, izbijanje krize u dijelu bankarskog sustava. Razni pokazatelji upućuju na snagu šoka kojem je privreda bila izložena 1998. godine, i od kojeg se počela oporavljati tek nakon dvije godine.

Stope rasta industrijske proizvodnje kreću se u promatranom razdoblju, s iznimkom jedne godine, ispod stopa rasta BDP-a. Zbog toga dolazi do smanjenja udjela industrije u ukupnom BDP-u: s 19,5 posto u 1995. na oko 17 posto u 2000. Smanjenje udjela industrije u BDP-u, pod pretpostavkom visokog privrednog rasta, ne bi, samo po sebi, bio loš pokazatelj. U suvremenim uvjetima, neindustrijske aktivnosti, posebno usluge, imaju izuzetni brz rast, pa se kao posljedica javljaju promjene u strukturi stvaranja BDP-a u smislu smanjenja udjela industrije. No, kod nas stope rasta ukupne privredne aktivnosti, posebno u drugom dijelu promatranog razdoblja, nisu bile dovoljno visoke da nadoknade gubitke iz prve polovice 90-ih, a na području industrije da stvore okolnosti za rekonstruiranje te aktivnosti i da je osposobe da bude generator izvozne ekspanzije. U uvjetima relativno niskih stopa rasta i niskih investicija, ali i niza drugih nepovoljnih okolnosti, nije bilo moguće ostvariti potrebno restrukturiranje, koje bi dovelo do rasta konkurentnosti na svjetskom tržištu. Podaci o kretanju izvoza robe (dolarske vrijednosti), pokazuju da je u cijelom promatranom razdoblju izvoz bio ne samo stagnantan, već i da pokazuje tendenciju blagog opadanja. Registrirani rast industrijske proizvodnje bio je, stoga, očito posljedica rasta potražnje s domaćeg tržišta, odnosno, rasta domaće, a ne izvozne potražnje, koja je za malu zemlju kao što je Hrvatska nužna pretpostavka dugoročnije održivih visokih stopa rasta. Na takav zaključak upućuju i rezultati konjunkturnih testova iz kojih se vidi da privrednici stalno, od kada se test provodi (II/95), iskazuju da su narudžbe za izvoz nedovoljne. (Postotak odgovora koji iskazuje da su narudžbe za izvoz "nedovoljne" stalno je veći od postotka odgovora koji navode da su "zadovoljavajuće" tj. saldo ekstremnih odgovora je negativan)¹.

¹ Vidi Nikić (2001).

Ipak, ne bi se moglo reći da u prerađivačkoj industriji nema restrukturiranja. U razdoblju 1995.-2000. zaposlenost je smanjena za 26,6 posto (za oko 93.000), a ukupni prihod je porastao za oko 34 posto. Posljedično, proizvodnost rada, izmjerena ukupnim prihodom po zaposlenom, porasla je preko 80 posto. Smanjenje viška zaposlenih jedan je oblik racionalizacije zaposlenosti i strukturnog prilagođivanja u postsocijalističkim privredama. Ima, međutim, dosta osnova za pretpostavku da statistički iskazano smanjenje zaposlenosti, pa stoga i rast proizvodnosti rada, nije bilo u cijelosti rezultat racionalizacije zapošljavanja. Loše izvedena privatizacija i nesposobnost, ili pomanjkanje želja, novih upravljačkih struktura da organiziraju profitabilnu proizvodnju, nesumnjivo su razlog za određeni, i vjerojatno ne mali broj izgubljenih radnih mjesta, ali i gubitak u proizvodnji i dohotku. To, međutim, bez dodatnih, i vjerojatno vrlo složenih istraživanja, nije moguće kvantificirati. Rast proizvodnosti rada se stoga kod nas u cijelosti pripisuje "racionalizaciji" zaposlenosti.

Rast proizvodnosti rada osnovna je pretpostavka gospodarskog rasta i rasta konkurentnosti u svim privredama. To je rezultat ulaganja i u rad (ljudski kapital, obrazovanje) i u kapital. Ulaganja u fiksni kapital omogućavaju tehnološka unapređenja, a u obrazovanje, osposobljenost korištenja tim tehnologijama. Postsocijalističke privrede su se u procesu tranzicije suočile sa raznim strukturnim, institucionalnim i organizacijskim prazninama: nerazvijenim sektorom usluga, posebno na području financijskog posredovanja, neuravnoteženim strukturama proizvodnje u smislu odnosa velikih i malih firmi, nerazvijenim institucijama bez kojih tržišna privreda ne može funkcionirati, manjkom upravljačkih znanja, zastarjelim tehnologijama u komercijalnim djelatnostima i slično. Sve je to zahtijevalo velika nova investicijska ulaganja. Budući da je radna snaga u prosjeku, bar u srednjoeuropskim postsocijalističkim privredama bila ipak relativno dobro obrazovana, uspješno restrukturiranje je zahtijevalo ponajprije znatna ulaganja u fiksni kapital. Rast proizvodnosti rada trebao je biti tako posljedica prvenstveno rasta investicija i s njima povezanih tehnoloških i upravljačkih unapređenja, a tek zatim i racionalizacije zaposlenosti.

U prerađivačkoj industriji kod nas je, međutim, rast proizvodnosti rada pretežno proizišao iz racionalizacije zaposlenosti. Ako upotrijebimo jednostavnu simulaciju, lako je utvrditi da je u promatranom razdoblju oko 60 posto porasta proizvodnosti rada otpalo na smanjenje broja zaposlenih, a oko 40 posto na ostale faktore (tehnološka unapređenja, bolju organizaciju i slično). Uz bolje izvedenu privatizaciju i viši rast investicija, rast proizvodnost rada mogao je biti bitno veći, a rast fizičkog obujma proizvodnje, i rast izvoza, nesumnjivo znatno viši.

Visok rast investicija, uvijek je pretpostavka bržeg rasta, tehnoloških inovacija i konkurentnosti. No, kod nas, nakon gotovo dva desetljeća niskog investiranja, a u nekim razdobljima i dezinvestiranja (u prvoj polovici 80-ih, nakon izbijanja dužničke krize u koju je ušla bivša država, a početkom 90-ih za vrijeme ratnih razaranja), stanje fiksnog kapitala nužno se je pogoršalo u smislu fizičke i tehnološke amortizacije. Potreba visokog rasta novih investicija postala je stoga ponajprije nužna zbog zamjene amortiziranog kapitala, a usporedo s time, i restrukturiranja. Razina investiranja, međutim, i nakon što su nestali glavni komercijalni (inflacija) i politički rizici (rat), ostala je na niskoj razini. Profitabilnost poslovanja u takvim uvjetima, naravno, nije mogla biti visoka, a dodatno ju je pogoršavao rast raznih troškova, koji je proizlazio iz brojnih izvora, od djelovanja pojedinih mjera makroekonomske politike do problema funkcioniranja institucionalnog sustava.

U nastavku analize pažnju ćemo posvetiti slijedećim faktorima rasta konkurentnosti i restrukturiranja:

- (a) Ulozi malih i srednjih firmi;
- (b) Profitabilnosti poslovanja;
- (c) Troškovima poslovanja;
- (d) Investicijama ; i
- (e) Politici tečaja.

3. MALE I SREDNJE FIRME U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI

Jedno od tipičnih obilježja socijalističkih privreda bila je visoka koncentracija ponude. To je bio jedan od važnih razloga komparativne nekonkurentnosti socijalističkih privreda. Ono što se u tržišnim privredama uobičajeno proizvodi u malim firmama, koje po principima tržišne konkurencije kooperiraju s velikim, u socijalističkim poduzećima se proizvodilo unutar proizvodnih kombinata. Analize suvremene tržišne organizacije pokazuju da konkurentnost ukupne privrede dobrim dijelom proizlazi iz uspješne kooperacije malih i velikih firmi². Zbog toga se u procesu tranzicije i restrukturiranja posebna pažnja poklanja razvitku sektora malih i srednjih firmi.

Kod definiranja ovih firmi javljaju se, međutim, neki metodološki problemi. Intuitivni kriterij za određivanje veličine firmi je broj zaposlenih. No, u suvremenim uvjetima visoke kapitalne intenzivnosti proizvodnje, firme s relativno malim brojem zaposlenih mogu imati vrlo visoku vrijednost realizacije i dobiti. Zbog toga se pokušava kombinirati kriterij broja zaposlenih i kriterij kapitalne intenzivnosti. Prema našem Zakonu o računovodstvu³, malim poduzetnicima smatraju se oni koji ne prelaze dva od tri kriterija: (a) zbroj bilanci nakon gubitka iskazanog u aktivi u protuvrijednosti 2 milijuna DEM, (b) prihod u dvanaest mjeseci prije sastavljanja bilance u protuvrijednosti 4 milijuna DEM i (c) godišnji prosjek od 50 zaposlenih. U ovome radu nećemo se držati ovih kriterija, već ćemo, zbog jednostavnosti, a i praktičkih razloga, uzeti u obzir samo broj zaposlenih. U grupu malih firmi uvrstit ćemo one koje zapošljavaju do 20 namještenika, a grupu srednje velikih firmi podijeliti ćemo u dvije podgrupe: (i) one koje zapošljavaju od 21 do 50 namještenika i (ii) koje zapošljavaju od 51 do 200 namještenika (vidi Tablice 2a, 2b i 2c).

² Vidi, na primjer, Porter (1990).

³ Vidi Narodne novine br. 90/92.

Tablica 2a.
MALE TVRTKE U PRERADIVAČKOJ INDUSTRIJI (DO 20 ZAPOSLENIH)

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
1. Broj tvrtki	7.537	7.250	8.015	7.712	7.505	7.156
2. Broj zaposlenih	19.417	20.525	23.287	24.295	25.530	26.067
3. Broj zaposlenih po tvrtki	2,6	2,8	2,9	3,2	3,4	3,6
4. Ukupni prihod (mil.kuna)	8.140,2	8.413,5	10.917,9	9.514,2	9.983,5	10.880,7
5. Dobit (mil.kuna)	371,1	483,4	618,4	513,3	588,2	503,6
6. Ukup. prih./zaposl.(000 kn)	419,2	409,9	468,8	391,6	391,1	417,4
7. Dobit/zaposl. (000 kn.)	19,1	23,5	26,5	21,1	23,1	19,3

Izvor: ZAP.

Tablica 2b.
SREDNJE TVRTKE U PRERADIVAČKOJ INDUSTRIJI (21 DO 50 ZAPOSLENIH)

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
1. Broj tvrtki	424	424	503	533	511	504
2. Broj zaposlenih	13.191	13.701	15.810	16.762	15.955	16727
3. Broj zaposlenih po tvrtki	31	32	31	32	31	33
4. Ukupni prihod (mil.kuna)	3.377,1	4.131,5	4.957,0	5.088,2	5.132,7	5.545,3
5. Dobit (mil.kuna)	97,3	155,5	185,3	202,9	200,3	187,7
6. Ukup. prih./zaposl.(000 kn)	256,0	301,5	313,5	303,6	321,7	331,5
7. Dobit/zaposl. (000 kn.)	7,4	11,3	11,7	12,1	12,6	11,2

Izvor: ZAP.

Tablica 2c.
SREDNJE TVRTKE U PRERADIVAČKOJ INDUSTRIJI (51 DO 200 ZAPOSLENIH)

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
1. Broj firmi	520	525	548	551	546	513
2. Broj zaposlenih	56.067	55.579	57.360	56.907	56.907	54.856
3. Broj zaposlenih po tvrtki	107	105	105	103	104	106
4. Ukupni prihod (mil.kuna)	9.901,1	11.497,8	14.275.	13.341,7	14.011,8	15.134,3
5. Dobit (mil.kuna)	318,5	367,8	445,9	417,5	687,1	570,5
6. Ukup.prih./zaposl.(000 kn)	176,6	206,8	248,9	234,4	246,2	275,9
7. Dobit/zaposl. (000 kn)	5,6	6,6	7,8	7,3	12,1	10,3

Izvor: ZAP.

U promatranom šestogodišnjem razdoblju opaža se kod sve tri grupe firmi, najprije rast njihova broja, a zatim opadanje. Kod malih firmi do 20 zaposlenih, razdoblje rasta broja firmi traje do 1997., a kod srednjih firmi do 1998. godine. Nameće se, naravno pitanje, koji je razlog da se je broj tih firmi počeo smanjivati, kada bi one, s obzirom na opću percepciju njihove važnosti i opredijeljenost ekonomske politike da potiču njihovu aktivnost, morale rasti. Uzroci su, vjerojatno, raznoliki, ali bar dio njih je nesumnjivo povezan i s razlozima usporavanja opće aktivnosti u tim godinama. Očito je, da su u teškoćama u kojim se je našla privreda, mogli preživjeti samo najjači. A tu, kao da vrijedi pravilo, što je firma manja, lakše se snalazi u teškoćama.

Naime, samo u grupi najmanjih firmi, do 20 zaposlenih, opaža se kontinuirani rast zaposlenosti, a i rast broja zaposlenih po firmi. U toj grupi firmi broj zaposlenih je u razdoblju 1995-2000. porastao s 19.417 na 26.067, odnosno, za 6.650 uposlenika. Pri tom je rastao i prosječni broj zaposlenih po firmi: s 2,6 uposlenika u 1995. na 3,6 u 2000. U prosjeku se tu radi očito o veoma malim firmama.

U grupi manjih srednje-velikih firmi (21 do 50 zaposlenih) rast zaposlenosti u razdoblju 1995-1998. je proporcionalan rastu broja firmi; u 1999. dolazi do smanjenja broja firmi i broja zaposlenih, ali u 2000., iako se broj firmi i dalje smanjuje, broj zaposlenih raste. U promatranom razdoblju, broj zaposlenih po firmi je stabilan, a zaposlenost je povećana za 3.536 radnih mjesta.

U drugoj grupi srednje-velikih firmi (51 do 200 zaposlenih) opaža se rast broja firmi u razdoblju 1995.-1998., a zatim, smanjenje. To smanjenje je bilo posebno naglašeno u 2000. godini. Broj zaposlenih, i po firmi i ukupno, u promatranom razdoblju je bio stagnantan, a pad zaposlenosti u 2000. godini rezultirao je smanjenjem broja zaposlenih u promatranom razdoblju za 1.211 radnih mjesta. U toj grupi firmi bilo je, očito, mjesta za racionalizaciju zaposlenosti. "Višak zaposlenih", odnosno, skrivena nezaposlenost, tipična za socijalistička velika poduzeća, prisutna je očito i u ovoj kategoriji firmi (50 do 200)

zaposlenih, koje inače po standardnim klasifikacijama, spadaju među "srednje" velike firme.

Što se tiče profitabilnosti poslovanja, i ovdje manje firme prednjače pred velikima. Najviši ukupni prihod i dobit po zaposlenom je u grupi najmanjih firmi (do 20 zaposlenih). S porastom veličine firme, vrijednosti prihoda i dobiti po zaposlenom se smanjuju. Kod svih firmi se zapaža rast ovih pokazatelja u razdoblju 1995.-1997., pri čemu je taj rast bio brži u grupama većih firmi; smanjenje u 1998. i 1999. godini, i ponovni rast u 2000. Istovrsno kretanje zapaža se i kod dobiti po zaposlenom. I kod malih i srednjih firmi prisutan je šok u 1998. koji je utjecao na smanjenje aktivnosti i profitabilnosti poslovanja. Ipak, za razliku od prerađivačke industrije u cjelini, može se zaključiti da su male i srednje firme, posebno one do 20, odnosno, 20 do 50 zaposlenih, imale relativno dinamičan rast, i suprotno općoj tendenciji smanjenja zaposlenih u prerađivačkoj industriji, povećale, u promatranom razdoblju, zaposlenost za preko 10.000 radnih mjesta. Pri tom im je rasla i profitabilnost poslovanja.

4. PROFITABILNOST POSLOVANJA

Zadatak restrukturiranja u procesu tranzicije je rast konkurentnosti i profitabilnosti privređivanja, na mikroekonomskoj i na makroekonomskoj razini. Rast profitabilnosti na razini firme pretpostavlja smanjenje ukupnih troškova u odnosu na ukupne prihode. Gubici, koji su se javljali u poslovanju socijalističkih poduzeća, u državnom ili društvenom vlasništvu, i koji su se u pravilu "socijalizirali" ("meko budžetsko ograničenje") moraju u procesu tranzicije nestati. To je glavni zadatak restrukturiranja na mikroekonomskoj razini. Podaci ZAP-a, koji se temelje na završnim računima firmi, pružaju mogućnost veoma detaljnog uvida u kretanje dobiti i gubitaka na razini grana i djelatnosti u cjelini. Naravno, podatke iz završnih računa treba uvijek uzeti s određenom marginom pouzdanosti. No, redovi veličina su ipak nedvosmisleno indikativni. Na temelju podataka iz završnih računa

(ZAP) može su zaključiti, da su u cijelom promatranom razdoblju, 1995.-2000., gubici u prerađivačkoj industriji bili veći od dobiti (vidi Tablice 3a i 3b).

U 1995. godini gubici u prerađivačkoj industriji bili su više nego tri puta veći od dobiti. U godinama koje slijede, zahvaljujući očito naporima vezanim uz restrukturiranje, racionalizaciju zaposlenosti, organizacijska poboljšanja, uvođenje novih tehnologija i slično, gubici se u odnosu na dobit smanjuju, da bi se u 1997. gotovo izjednačili. No, u 1998. se i ovdje prekida tendencija poboljšanja; dobit se smanjuje, a gubici rastu. Takvo kretanje nastavlja se i u 1999. godini, kada gubici više nego dvostruko premašuju dobit. Tek u 2000. se stanje ponovno popravlja te su gubici, slično stanju u 1997., tek nešto viši od dobiti. Jedine dvije grane kod kojih je u cijelom promatranom razdoblju dobit bila veća od gubitaka su: DG (Kemijska industrija) i DL (Proizvodnje električne i optičke opreme). Smanjenje gubitaka u prerađivačkoj industriji u 2000. rezultat je prvenstveno smanjivanja gubitaka u dvije grane: DF (Proizvodnji nafte i derivata) i DM (Proizvodnji prometnih sredstava), što je, po svemu sudeći, rezultat institucionalnih faktora. Istovremeno, dobit je u toj godini u odnosu na prethodnu znatno porasla, što treba pripisati jačanju financijske discipline (slabljenju problema nelikvidnosti). Rast dobiti, uz smanjenje gubitaka, nesumnjivo je jedna od najvažnijih determinanti investicija. Kao što ćemo kasnije vidjeti u analizi investiranja, najveće vrijednosti investiranja u prerađivačkoj industriji javljaju se u promatranom razdoblju godinu dana nakon poboljšanja odnosa dobit/gubici: u 1997. i prema ocjenama privrednika u investicijskom testu, to bi trebalo biti i u 2001.

Tablica 3a.
DOBIT I GUBICI U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI (D) I PO GRANAMA

- milijuni kuna

	1995.		1996.		1997.	
	Dobit	Gubici	Dobit	Gubici	Dobit	Gubici
D Prerađivačka industrija.	1.747	6.140	2.710	6.636	3.313	3.767
DA Prehrambena industrija	578	412	732	1.159	783	536
DB Tekstilna industrija	82	298	162	221	186	202
DC Proizvodnja kože	13	118	29	99	15	126
DD Drvena industrija	29	144	68	115	46	108
DE Proizvodnja papira	240	167	246	146	310	84
DF Naftni derivati	0	1.202	0	2.124	215	13
DG Kemijska industrija	309	94	669	74	710	250
DH Industrija gume i plastike	32	82	75	139	72	77
DI Ostali nemetalni proizvodi	50	331	100	461	146	385
DJ Metalna industrija	100	1.159	245	363	366	339
DK Proizvodnja strojeva i uređaja	62	354	66	292	76	381
DL Proizvodnja elektr. i optičke opreme	181	143	223	138	260	117
DM Proizvodnja prometnih sredstava	26	1.469	49	1.147	62	1.023
DN Ostala prerađivačka industrija	41	162	42	151	62	134

Izvor: ZAP.

Tablica 3b.
DOBIT I GUBICI U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI (D) I PO GRANAMA

- milijuni kuna

	1998.		1999.		2000.	
	Dobit	Gubici	Dobit	Gubici	Dobit	Gubici
D Prerađivačka industrija.	2.714	4.984	3.496	7.183	4.466	4.818
DA Prehrambena industrija	785	768	904	1.116	1.303	1.112
DB Tekstilna industrija	105	364	147	415	99	415
DC Proizvodnja ko_e	17	86	25	51	36	78
DD Drvna industrija	45	117	60	167	64	155
DE Proizvodnja papira	238	292	264	222	384	152
DF Naftni derivati	103	10	0	1.642	0	428
DG Kemijska industrija	763	671	969	763	1.232	581
DH Industrija gume i plastike	51	167	74	265	78	303
DI Ostali nemetalni proizvodi	130	389	166	303	238	219
DJ Metalna industrija	134	340	299	384	168	374
DK Proizvodnja strojeva i uređaja	48	421	59	228	96	343
DL Proizvodnja elektr. i optičke opreme	177	145	267	98	294	172
DM Proizvodnja prometnih sredstava	54	1.107	179	1.379	370	367
DN Ostala prerađivačka industrija	62	110	78	149	103	119

Izvor: ZAP.

Kako objasniti nepovoljno stanje, ali i promjene u odnosu dobiti i gubitaka? Nastojeći maksimirati dobit, privrednici moraju nastojati smanjivati troškove i/ili povećati ukupni prihod. Kao što ćemo vidjeti, troškovna struktura je, s jedne strane, u promatranom razdoblju bila vrlo nestabilna, a troškovni pritisci veliki. S druge strane, privrednici nisu uspijevali rast troškova amortizirati odgovarajućim rastom proizvodnosti rada, a nisu ih mogli, zbog visokog stupnja liberalizacije uvoza i precijenjenosti domaće valute, niti djelomično ugraditi u cijene⁴. Konkurentnost privrednika je tako bila niska i na domaćem tržištu i u izvozu. Neizbježne posljedice su morale biti: visoki gubici poslovanja, nedovoljno korištenje kapaciteta, previsoki fiksni troškovi, i suboptimalne stope rasta. Zbog visokih gubitaka, a i raznih drugih razloga (percepcije rizičnosti privrede, na što su utjecali i gubici), investicije su bile niske, a bez zadovoljavajućeg rasta investicija nije bilo moguće u zadanim okolnostima, povećati proizvodnju i konkurentnost na svjetskom tržištu. Zašlo se je u svojevrstan začarani krug. U takvim uvjetima, poticaji gospodarskom rastu mogli su dolaziti samo iz rasta domaće potražnje. A to ne može biti osnovica dugoročno održivog visokog rasta. Daljnja liberalizacija uvoza (WTO) u uvjetima precijenjenosti domaće valute, bez brzog rasta investicija i smanjivanja svih vrsta troškova, može otežati procese restrukturiranja i rasta konkurentnosti privrede i u budućnosti.

Ako se dobit i gubici analiziraju prema granama prerađivačke industrije, vidi se da su gubici u promatranom razdoblju praktički u svim, osim dvije grane, bili veći od dobiti. Pri tom su i u grani DG, koja inače bilježi stalni rast dobiti, u 1998. i 1999. osjetno porasli gubici, a u grani DL se u 1998. smanjila dobit. Daleko najveći gubici ostvareni su u dvije grane: DF (Naftni derivati) i DM (Proizvodnja prometnih sredstava) Na njih u pojedinim godinama otpada između trećine i gotovo polovice gubitaka u cijeloj prerađivačkoj industriji.

⁴ Slovenci su tu bili mnogo pragmatičniji: tečajni režim omogućavao je postupne deprecijacije što je dozvoljavalo da se dio troškova, koji nisu bili eliminirani u procesu restrukturiranja ugrade u cijene i tako izbjegnu pretjerani troškovi gubitaka i nezaposlenosti. Inflacija je pri tom ostala veoma niska.

5. TROŠKOVI POSLOVANJA

Kada se govori o rastu troškova poslovanja, pažnju analitičara u prvom redu privlači kretanje troškova rada. U tržišnim privredama, troškovni pritisci koji utječu na smanjenje dobiti ili rast cijena, najčešće dolaze iz neprimjerenog rasta troškova rada. Troškovni pritisci mogu dolaziti i iz drugih izvora, kao npr. porasta porezne presije, što je u razvijenim i stabilnim privredama rjeđi slučaj, ili zbog nekih drugih, endogenih (na primjer, poremećaji u financijskom sektoru) ili egzogenih razloga (na primjer, rast cijena nafte na svjetskom tržištu). Budući da je u promatranom razdoblju kod nas izvršena porezna reforma, za koju smo pretpostavili da je, s rastom javne potrošnje i produblivanjem financijske nediscipline, imala karakter šoka, pažnju ćemo posvetiti najprije toj pojavi.

5.1. Porezna reforma

Uvođenju novog poreznog sustava, PDV-a u 1998. godini prethodile su brojne rasprave o tome da li predložena jedinstvena stopa od 22 posto predstavlja porast poreznog tereta u odnosu na važeće prosječno (ponderirano) opterećenje porezom na promet, ili smanjenje. Iz Ministarstva financija dolazila su uvjeravanja da se radi o smanjenju poreznog tereta, dok su iz pojedinih instituta ili od pojedinih analitičara dolazile ocjene da se radi o porastu. Prema jednoj (neslužbenoj) analizi Državnog zavoda za statistiku izvršenoj prije uvođenja sustava PDV-a, prosječno porezno opterećenje u cijenama na malo iznosilo je 18,9 posto, pri čemu je kod robe ta vrijednost iznosila 21,2 posto, a kod usluga 9,1 posto. Uslugama je pri tom dan ponder od 18,3 posto, a robi od 81,7 posto. Prema toj analizi, uvođenje jedinstvene porezne stope od 22 posto nedvosmisleno je značilo porast porezne presije, iako ne suviše veliki. Moglo bi se, naravno raspravljati o tome, nije li ponder pridat uslugama u toj analizi bio prenizak. Nailazilo se je i na neke druge procjene, zasnovane, vjerojatno, na pridavanju većeg pondera uslugama, prema kojim je prosječno porezno opterećenje bilo znatno niže, oko 18

postu. Takve procjene se čine realnijim. Neki statistički pokazatelji sugeriraju, naime, zaključak da je uvođenje novog poreznog sustava doista znatno povećalo poreznu presiju. To se odnosi na pokazatelje kretanja prihoda središnje države od poreza na promet i poreza na dodanu vrijednost, te udjela ukupnih prihoda od poreza u BDP-u (vidi Tablicu 4).

Prema ovim pokazateljima, ukupni prihod središnje države od poreza na promet i PDV-a porastao je u 1998. u odnosu na 1997. godinu za 46,7 posto, a udio javnih prihoda u BDP-u s 12,2 posto u 1997. na 16,0 posto u 1998. godini, dakle za gotovo 4 postotna poena. U svakom slučaju, neposredno nakon uvođenja novog poreznog sustava došlo je do visokog porasta poreznog prihoda države i njegova udjela u BDP-u. Drugim riječima, porezna je presija porasla. To je već samo po sebi moralo u bilancama poduzeća izvršiti jak pritisak na rast troškova. No, visoki rast poreznih prihoda iskorišten je za dalju ekspanziju javnih rashoda. Iako je u prethodnoj godini zabilježen rekordni deficit u platnoj bilanci, što je bio očiti indikator pretjeranog rasta domaće potrošnje, polovicom 1998. izvršen je rebalans proračuna. Tim rebalansom su javni rashodi povećani za oko 27 posto. U općoj ekspanziji potrošnje, došlo je, po svemu sudeći, do rasta javnih rashoda i iznad onog što je bilo utvrđeno rebalansom proračuna te je država sama počela generirati znatne iznose nepodmirenih obaveza⁵. Osim toga, u uvjetima zaoštrene nelikvidnosti, odnosno, visoke potražnje za novcem, kamatne stope su znatno porasle i održavale se na visokoj razini. Budući je učinkovitost pravnog sustava bila niska, firme koje su uspijevale održavati likvidnost, počele su i same odgađati plaćanja, stjecati financijske prihode, produbljujući tako i dalje problem nelikvidnosti. Financijska nedisciplina i neizvršavanje ugovornih obaveza, što se je pretvaralo u problem likvidnosti privrede, postali su zaseban, vrlo snažan, iako statistički nemjerljiv izvor rasta troškova poslovanja.

⁵ Vidi Šonje, Faulend i Šošić (2001).

Tablica 4.
PRIHODI SREDIŠNJE DRŽAVE OD POREZA NA PROMET I POREZA NA DODANU VRIJEDNOST

	Porez na promet	PDV	Ukupno porez	Indeks	BDP	Porez/BDP
1995	12.802,2	-	12.802,2	100,0	98.381,9	13,0
1996	13.504,7	-	13.504,7	105,4	107.980,6	12,5
1997	15.131,1	-	15.131,1	118,2	123.810,7	12,2
1998	1.972,1	22.228,3	22.200,3	173,4	137.603,7	16,1
1999	385,9	19.831,9	20.217,8	157,9	142.469,2	14,2
2000	153,1	21.825,3	21.978,4	171,6	157.511,0	13,9

- milijuni kuna

Izvor: Mjesečna statistička izvješća, DZS, Zagreb i Godišnje izvješće Ministarstva financija, Zagreb.

5.2. Nelikvidnost

Neizvršavanje financijskih obaveza vidljivo u nepodmirenim nalogima za plaćanje, i ranije je imalo velike dimenzije. U razdoblju od 1995. do sredine 1998. udio nepodmirenih naloga za plaćanje kretao se je između 6,2 posto i 9 posto BDP-a. No, od polovice 1998. dolazi do prave eksplozije nepodmirivanja platnih naloga te njihova vrijednost krajem 1999. godine dosiže 26,5 milijardi. kuna, odnosno, gotovo 20 posto BDP-a⁶. Troškovi koji su otuda proizlazili za firme bili su nesumnjivo ogromni, a njihovi oblici različiti. Firme su se morale u takvoj situaciji "snalaziti" na različite načine, a svaki od njih je u sebi nosio nepotrebne troškove. Krediti radi održanja likvidnosti uzrokovali su visoke troškove kamata; kompenzacijski poslovi, kada dužnik otplaćuje dug u naturi, zahtijevaju često zasebne organizacijske jedinice u firmama; otpis potraživanja smanjuje dohodak ili povećava gubitak; konačno, predugo stanje nelikvidnosti, lako rezultira nesolventnošću firme.

Nova administracija koja je došla na vlast u siječnju 2000., zaoštrila je financijsku disciplinu javnog sektora. To je povoljno utjecalo na smanjivanje iznosa nepodmirenih naloga za plaćanje. Od rekordnih 26,5 milijardi kuna u prosincu 1999. iznos nepodmirenih naloga smanjio se je u prosincu 2000. na 20,2 milijarde kuna te na 18,7 milijardi kuna krajem rujna 2001. (izvor: ZAP). Ipak dimenzije nepodmirenih naloga za plaćanje su i dalje velike i nesumnjivo nastavljaju vršiti pritisak na troškove poslovanja. U prerađivačkoj industriji krajem rujna 2001., nepodmirene obveze u trajanju preko 360 dana imalo je 3.018 pravnih osoba s 28.190 zaposlenih (vidi Tablicu 5). Na slabo poslovanje firmi, koje rezultira neizvršavanjem ugovornih obveza i blokadama računa, u pravilu utječu: tehnološko zaostajanje, loša organizacija rada i upravljanja firmom, previsoki troškovi i slično. U našem slučaju, na performance firmi nedvojbeno je utjecala i neučinkovitost pravosudnog sustava, pa i nepoštivanje financijske discipline od strane države.

⁶ Ibid, str. 12.

Tablica 5
NEPODMIRENE OBEVEZE U PRERADIVAČKOJ INDUSTRIJI S BLOKIRANIM RAČUNOM OD PREKO 360 DANA
 (30. rujna 2001)

	Broj pravnih osoba	Broj zaposlenih	Iznos nepodm. obveza - milijuni kuna
D Prerađivačka industrija	3.018	28.190	4.445,3
DA Prehrambena industrija	364	5.019	1.421,9
DB Tekstilna industrija	312	5.251	222,9
DC Proizvodnja kože	73	1.674	105,7
DD Drvena industrija	293	1.049	345,1
DE Proizvodnja papira	489	1.907	471,4
DG Kemijska industrija	74	367	32,0
DH Industrija gume i plastike	196	1.654	226,8
DI Ostali nemetalni proizvodi	125	1.237	144,4
DJ Metalna industrija	426	1.374	478,3
DK Proizvodnja strojeva i uređaja	120	2.501	358,5
DL Električna i optička oprema	264	1.012	185,1
DM Proizvodnja prometnih sredstava	73	2.153	145,9
DN Ostala prerađivačka industrija	207	2.792	309,2

Izvor: ZAP.

Učinak pojedinih faktora je teško razlučiti, a još bi ih bilo teže kvantificirati. Nema, međutim, sumnje da su institucionalni faktori u znatnoj mjeri pridonijeli produbljivanju problema likvidnosti u 1998. i 1999. godini, i time izvršili snažan pritisak na troškove poslovanja privrede. Time je, naravno, otežano i usporeno restrukturiranje koje je trebalo pridonijeti rastu efikasnosti i konkurentnosti proizvodnje i izvoza.

5.3. Troškovi rada

Kriterij za rast plaća u tržišnoj privredi je rast proizvodnosti rada. U privredi u tranziciji, međutim, rast proizvodnosti rada tijekom procesa restrukturiranja, dobrim dijelom proizlazi iz smanjivanja tehnološkog viška zaposlenih. Drugim riječima, dio rasta proizvodnosti rada ima mehanički ili statistički karakter. Taj dobitak u proizvodnosti rada ne bi smio biti korišten kao osnovica za rast plaća. U protivnom, racionaliziranje broja zaposlenih u procesu restrukturiranja, gubi smisao. Restrukturiranje u obliku racionalizacije zaposlenih, prisutan je i u našoj prerađivačkoj industriji. Na početku rada procijenili smo da je veći dio porasta proizvodnosti rada u prerađivačkoj industriji (oko 60 posto) otpadao na racionalizaciju broja zaposlenih. U politici plaća morao je, stoga, biti prisutan veliki oprez kako njihov rast ne bi poništio učinke racionalizacije zaposlenih. To se, po svemu sudeći kod nas ipak nije dogodilo. Rast prosječnih realnih plaća u prerađivačkoj industriji bio je u cijelom promatranom razdoblju znatno viši od rasta fizičkog obujma proizvodnje. Čak i u 1999. (predizborna godina), kada je stopa fizičkog obujma industrijske proizvodnje bila negativna, realne plaće su rasle (vidi Tablicu 6). Ipak, smanjivanje broja zaposlenih, tj. racionalizacija zaposlenosti, uz date stope rasta proizvodnje, utjecalo je na relativno visok (statistički gledano) rast proizvodnosti rada.

Tablica 6
KRETANJE PLAĆA I JEDINIČNIH TROŠKOVA RADA U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI 1995.-2000.

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
Fizički obujam industrijske proizvodnje	100,0	103,1	110,1	114,2	112,6	114,5
Nominalne plaće u prerađivačkoj industriji	100,0	110,6	122,4	134,2	141,0	149,4
Indeks troškova života	100,0	104,3	108,6	115,5	119,5	125,0
Realne plaće u prerađivačkoj industriji	100,0	106,0	112,7	116,2	118,0	119,6
Rast proizvodnosti rada	100,0	115,1	129,1	139,8	141,2	147,8
Jedinični troškovi rada	100,0	92,1	87,3	83,1	83,5	80,9

- Indeksi

Izvor: Statistička izvješća DZS i naše procjene.

Zbog toga je došlo, na prvi pogled, do značajnog smanjenja jediničnih troškova rada. Treba napomenuti, da smanjivanje jediničnih troškova rada do kojeg dolazi zbog tehnološkog napretka, predstavlja dugoročni proces koji se događa i u najrazvijenijim zemljama. Tako su se, na primjer, jedinični troškovi rada smanjivali i u Njemačkoj; u razdoblju za koje smo izvršili analizu: u 2000. godini indeks jediničnih troškova rada u odnosu na 1995. godinu smanjio se je na 87,5⁷. Smanjenje jediničnih troškova rada kod nas bilo je tako tek nešto veće od onog u Njemačkoj. No, dakako daleko premalo da kompenzira istovremeni visoki rast drugih troškova (porezne presije, troškova nelikvidnosti i drugo). Profitabilnost poslovanja na razini firme morala je tako slabiti, a time i potencijal za restrukturiranje i rast konkurentnosti.

6. INVESTICIJE U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI

Razne informacije o investicijama u prerađivačkoj industriji mogu se dobiti iz investicijskih testova. Ti testovi pružaju osnovicu za procjene veličine ukupnih investicija, strukturu investicija, informacije o motivima investiranja, što je posebno interesantno u procesu restrukturiranja, i slično. Treba napomenuti da su vrijednosti investicija dobivene pomoću investicijskih testova vrlo bliske procjenama koje se rade u Državnom zavodu za statistiku, pa stoga imaju visok stupanj pouzdanosti. Tri do sada provedena investicijska testa pokrivaju razdoblje od 1995. do 2000. s planovima investiranja u 2001. godini.

Za procjene utjecaja investicija na rast proizvodnje i proces restrukturiranja, važni su pokazatelji o smjeru i veličini investicija, u industriji u cjelini i po granama prerađivačke industrije. U tom smislu interesantni su pokazatelji o odnosu investicija i amortizacije te veličini investiranja po zaposlenom.

⁷ Vidi npr. OECD, Main Economic Indicators.

Kao i kod kretanja BDP-a i fizičkog rasta industrijske proizvodnje, kretanje investicija može se podijeliti u dva, odnosno, tri podrazdoblja. U razdoblju 1995.-1998. opaža se rast investicija, u 1999. dolazi do smanjenja koje se nastavlja i u 2000. godini, a za 2001. godinu privrednici predviđaju ponovno oživljavanje investicija. Smanjivanje investicija slijedi tako, s godinom kašnjenja, smanjivanje rasta proizvodnje (vidi Tablicu 7).

Iako je pri ocjeni konjunktura i kratkoročnom predviđanju najvažnije uočiti promjenu smjera veličine koja za konjunkturu ima bitno značenje, u našem slučaju, osim promjene smjera veliku važnost ima i procjena veličine investicija. Ovo je posebno važno radi odgovora na pitanje da li dolazi do promjene u inače dugogodišnjoj stagnantnosti investiranja. Nakon praktički dva desetljeća niske investicijske aktivnosti, odnosno, dezinvestiranja, (u 80-im godinama, nakon izbijanja dužničke krize i u 90-im koje obilježavaju ratna razaranja i politički rizici), rast investicija predstavlja kritičnu pretpostavku oživljavanja privredne aktivnosti i gospodarskog restrukturiranja. Jedan od bitnih ograničavajućih faktora dosadašnjeg procesa tranzicije kod nas je upravo niska razina investiranja. Investicijska aktivnost je pri tom posebno važna u prerađivačkoj industriji zbog utjecaja kojeg ta djelatnost ima na ukupnu privrednu aktivnost, a napose, izvoz. Mogući kriterij ocjene visine investicija je njihova usporedba s visinom amortizacije (vidi sliku 2). Tek kad investicije bitno nadmaše razinu amortizacije i kada se ostvari stabilan trend rasta, moći će se zaključivati da je kriza stagnantnosti prevladana. U razdoblju 1995.-2000., za koju raspoložemo definitivnim podacima, razina investicija kretala se približno na razini amortizacije; u tri godine, 1995., 1996. i 1999., investicije su bile manje od amortizacije, a u 1997. i 1998. iznad amortizacije. Za 2001., naravno, još ne raspoložemo podacima. Privrednici su u 2001. predviđali znatan porast investicija. Taj rast, ukoliko se ostvario, mogao bi biti osjetno iznad razine amortizacije i, možda, početak dugoročnijeg rasta. Ono, što još uvijek zabrinjava su i dalje veliki gubici i relativno niska dobit u prerađivačkoj industriji.

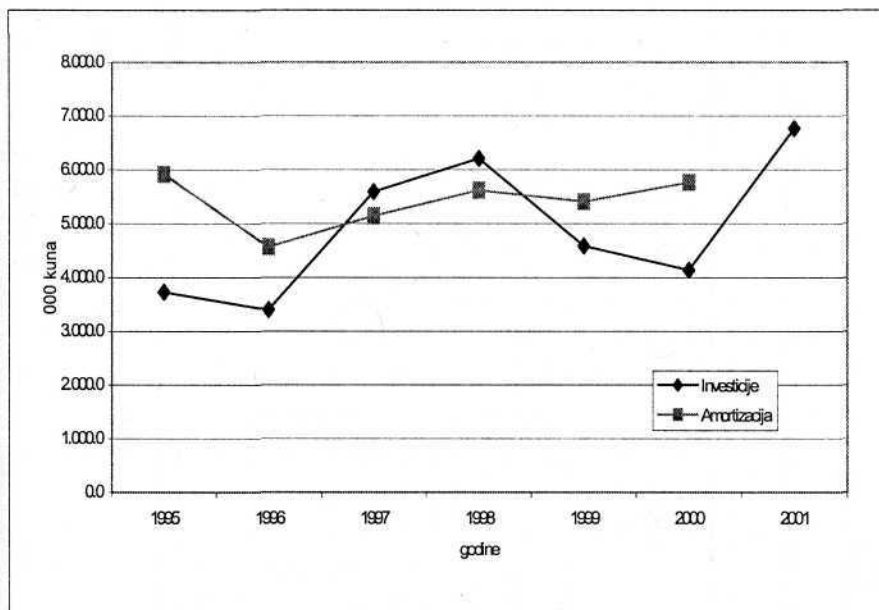
Tablica 7.
INVESTICIJE U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI

- milijuni kuna

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.*
D PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	3.731,1	3.400,4	5.592,8	6.208,3	4.589,1	4.138,1	6.768,7
DA Proizv. hrane, pića i duh. proizv.	1.089,3	908,6	1.634,2	1.534,3	1.318,9	683,9	1.558,0
DB Proizv. tekstila i tekstil. proizvoda	115,6	151,1	142,1	235,4	127,8	136,7	216,1
DC Proizv. kože i proizv. od kože	23,1	25,8	46,6	37,1	40,1	94,5	133,4
DD Proizv. drva i proizvoda od drva	115,6	67,1	113,1	119,7	120,0	110,5	288,6
DE Proizv. papira, izdavaštvo i tisak	219,0	157,4	549,8	1.718,9	591,3	266,0	777,0
DF Proizv. koksa, naftnih derivata	305,4	576,5	1.106,6	788,0	709,0	760,0	760,1
DG Proizv. kemikalija i kem. proizv.	304,0	404,8	746,8	721,1	200,5	85,2	102,0
DH Proizv. proizv. od gume i plastike	146,3	163,8	100,9	66,5	208,8	112,4	152,9
DI Proizv. ostalih nemet. min. proizv.	497,8	271,9	387,0	367,3	493,8	406,2	747,2
DJ Proizv. metala i proizv. od metala	492,8	208,8	357,2	208,1	299,7	521,6	1.070,8
DK Proizv. strojeva i uređaja	86,2	115,4	82,1	77,9	43,2	33,2	129,8
DL Proizv. električne i optičke opreme	245,4	222,4	254,8	156,9	261,9	348,8	454,8
DM Proizv. prometnih sredstava	39,2	63,3	61,2	139,0	49,8	387,2	210,2
DN Ostala prerađivačka industrija	51,3	63,5	109,9	46,7	124,1	191,6	167,8

* Predviđanja privrednika.
Izvor: Investicijski test.

Slika 2.
INVESTICIJE I AMORTIZACIJA U PRERRAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI

Izvor: Za investicije - investicijski test, za amortizaciju - ZAP.

Odnos investicija i amortizacije nije, međutim, isti u svim industrijskim granama. Neke grane, i u nekim razdobljima, investirale su više od razine amortizacije, a neke, manje (vidi Tablicu 8).

Većina grana prerađivačke industrije je u promatranom razdoblju investirala oko razine amortizacije. Iznimka je grana DA (Prehrambena industrija), čije su investicije, s iznimkom 1996. i 2000., bile iznad razine amortizacije, te DC (Industrija kože), koja od 1997. pokazuje tendenciju rasta investicija iznad amortizacije. Među grane koje u posljednje dvije godine bilježe življi rast investicija i čija se razina znatnije kreće iznad razine amortizacije su grane: DJ (Proizvodnja metala i proizvoda od metala), i DL (Proizvodnja električne i optičke opreme), a u 2000. i DM (Proizvodnja prometnih sredstava).

Tablica 8.
INVESTICIJE I AMORTIZACIJA U GRANAMA PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE

	1995.		1996.		1997.		1998.		1999.		2000.	
	Invest	Amort	Invest	Amort	Invest	Amort	Invest	Amort	Invest	Amort	Invest	Amort
D PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	3.731,1	5.920,2	3.400,4	4.570,3	5.592,8	5.143,1	6.208,3	5.620,9	4.598,1	5.409,8	4.138,1	5.785,9
DA Prehramb. industrija.	1.089,3	883,2	908,6	959,2	1.634,2	1.183,2	1.534,3	1.267,3	1.318,9	1.248,4	683,9	1.318,3
DB Tekstilna industrija	115,6	252,7	151,1	229,0	142,1	235,1	235,4	232,1	127,8	192,3	136,7	216,9
DC Kožna industrija	23,1	53,9	25,8	51,5	46,6	38,7	37,1	39,8	40,1	27,1	94,5	33,5
DD Drvna industrija	115,6	117,8	67,1	107,7	113,1	127,2	110,7	137,2	120,0	138,4	110,5	122,0
DE Proizv. papira, i tisak	219,0	275,9	157,4	282,8	549,8	384,0	1.718,9	418,6	591,3	393,8	266,0	407,4
DF Proizv. koksa, naft. der.	305,4	1596,6	576,5	899,5	1.006,6	971,6	788,0	1.231,7	709,0	1.476,1	760,0	1.250,8
DG Kemijska industr.	304,0	597,8	404,8	423,2	746,8	447,7	721,1	483,7	200,5	591,6	85,2	697,0
DH Industr.gume i plast.	146,3	110,1	163,8	115,1	100,9	135,7	66,5	171,9	208,8	152,5	112,4	203,4
DI Ostali nemet. min. pr.	497,8	278,1	271,9	372,5	387,1	393,8	367,3	423,2	493,8	384,8	406,2	430,4
DJ Metalna industrija	492,8	855,8	208,8	346,4	357,2	379,6	208,1	342,7	299,7	309,7	521,6	290,3
DK Proizv. strojeva i uređ.	16,2	209,2	115,4	175,1	82,1	231,5	77,9	179,9	43,2	159,2	33,2	147,6
DL Elektr. i opt. oprema	245,4	238,4	222,4	251,2	254,8	246,3	156,9	292,3	261,9	199,5	348,8	286,2
DM Proizv. prom. sred.	39,2	211,1	63,3	226,8	61,2	227,6	139,0	248,6	49,8	342,9	387,2	211,4
DN Ostala prer. ind.	51,3	139,7	63,5	130,5	109,9	141,2	46,7	151,7	124,1	153,6	191,6	150,5

Izvor: za investicije: Investicijski test, za amortizaciju: ZAP.

-milijuni kuna

6.1. Investicije po zaposlenom

Drugi mogući kriterij ocjene visine investicija, posebno kada se žele uspoređivati grane prerađivačke industrije, su investicije po zaposlenom. Ovaj pokazatelj može biti u određenoj mjeri uvjetovan tehnološkim obilježjima proizvodnje u pojedinim granama (kapitalno, odnosno, radno intenzivne djelatnosti). No, veličina razlika, a posebno dinamika kretanja, indikativni su za ekspanzivnost ili stagnantnost pojedine djelatnosti ili grane. Na kretanje investicija po zaposlenom u promatranom razdoblju djelovala je osim razine investicija i tendencija smanjivanja broja zaposlenih. Vrijednosti investicija po zaposlenom u Tablici 9, za 2000. i 2001. izračunate su prema broju zaposlenih u 1999. Budući da se je zaposlenost smanjivala i u 2000., a vjerojatno i u 2001., stvarne vrijednosti bi u tim godinama mogle biti nešto više od navedenih.

6.2. Motivi investiranja

U investicijskom testu se navode četiri motiva investiranja: (a) povećanje kapaciteta, (b) racionalizacija poslovanja, (c) uvođenje novih tehnologija i (d) zamjena amortiziranih sredstava. Iz potpitanja je moguće utvrditi i dodatne motive, kao, na primjer, povećanje kapaciteta motivirano promjenom ili povećanjem proizvodnog programa, da li se racionalizacija vrši radi smanjenja troškova rada i/ili smanjenja drugih troškova i slično. Ta pitanja imaju kvalitativni karakter. Budući da jedan motiv ne isključuje druge motive (na primjer, motiv povećanja kapaciteta ili zamjene amortiziranih sredstava može ići usporedno s motivom racionalizacije proizvodnje i/ili uvođenja novih tehnologija), odnosno, budući da firme mogu navoditi više motiva istovremeno, zbroj postotaka odgovora ne mora biti jednak 100 posto.

Tablica 9.
INVESTICIJE PO ZAPOSLENOM U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.*
D PRERAĐIVAČKA IND.	10,5	11,0	19,0	22,0	18,6	16,7	30,2
DA Prehrambena industr.	21,3	18,1	33,4	32,9	28,8	14,9	34,1
DB Tekstilna industrija	2,1	3,1	3,0	5,4	3,2	3,4	5,4
DC Kožna industrija	1,6	1,4	3,6	2,4	4,0	9,4	13,3
DD Drvena industrija	9,4	5,8	9,6	9,5	13,3	12,3	32,0
DE Proizv. papira, i tisk	10,1	10,5	27,7	89,6	41,4	18,6	54,4
DF Naftna industrija	17,3	33,3	71,4	59,4	51,8	55,5	55,5
DG Kemijska industrija	14,4	20,2	39,8	41,4	12,4	5,3	6,3
DH Proizv. od gume i pl.	18,1	18,4	12,7	8,6	32,9	17,7	24,1
DI Ostali nemet. min. pr.	28,6	17,2	25,1	25,3	39,3	32,4	59,5
DJ Metalna industrija	15,6	6,9	13,2	7,8	13,5	23,5	48,4
DK Strojvi i uređaji	5,5	7,5	5,6	5,3	3,6	2,7	10,7
DL Električna i opt. opr.	11,1	10,5	12,4	8,2	18,1	24,1	31,4
DM Proizv. prom sredst.	2,2	3,2	3,2	7,2	2,7	21,2	11,5
DN Ostala prer. industr.	2,9	3,9	7,0	3,7	9,9	15,3	13,4

u 000 kuna

* Procjena.
Izvor: Investicijski test.

Iz testova proizlazi da je najzastupljeniji motiv investiranja, obnavljanje amortiziranih sredstava. I u prerađivačkoj industriji u cjelini i kod gotovo svih grana, preko polovice odgovora otpada na taj motiv investiranja. Slijedi motiv racionalizacije proizvodnje radi smanjenja troškova rada. Taj motiv je posebno izražen u razdoblju 1995.-1998., dok u razdoblju 1999.-2000. prevladava motiv uvođenja novih tehnologija (vidi Tablicu 10c). Među pojedinim granama motivi investiranja se, naravno, razlikuju. Motiv "povećanja kapaciteta bez promjene proizvodnog programa" bio je vrlo zastupljen u grani DH (Proizvodnja proizvoda od gume i plastike) u godinama 1997.-1999., a "s promjenom/povećanjem proizvodnog programa" u grani DE (Proizvodnja papira, izdavaštvo i tisak). U grani DF (Proizvodnja koksa i naftnih derivata) se kao pretežni motiv investiranja navodi "uvođenje novih tehnologija" i "obnavljanje amortiziranih sredstava". Motiv "uvođenja novih tehnologija" visoko je zastupljen u svim granama prerađivačke industrije s izuzetkom grane DN (Ostala prerađivačka industrija).

Motiv "racionalizacije radi smanjenja troškova rada" bio je u promatranom razdoblju naglašen u grani DG (Proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda, ali i u granama metalnog kompleksa (DJ i DK). Može se, naravno, izraditi analiza motiva investiranja za svaku granu ponaosob. Podaci o motivima investiranja pružaju osnovicu za razna dalja istraživanja na temelju kojih se mogu izvoditi zaključci o vezi motiva investiranja i ekonomskih performansi svake pojedine grane prerađivačke industrije.

Tablica 10a.
MOTIVI INVESTIRANJA: (a) POVEĆANJE KAPACITETA

	Bez promjene proizvodnog programa						Mijenjanje/povećanje proizvodnog programa					
	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.		1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	
D PRERADIVAČKA IND.	39.2	19.0	17.9	16.6	15.7		20.0	24.6	25.1	27.9	31.0	
DA Prehrambena ind.	17.6	17.2	17.2	11.1	13.9		5.5	41.3	31.0	38.9	33.3	
DB Tekstilna industr.	50.4	11.1	5.6	28.0	28.0		0.0	11.1	22.2	20.0	16.0	
DC Kožna industrija	22.9	16.7	0.0	16.7	16.7		2.9	50.0	50.0	16.7	16.7	
DD Dvna industrija	25.3	23.1	23.1	27.3	18.2		7.2	15.4	23.1	27.3	54.5	
DE Proizv. papira i tisak	6.8	18.2	9.1	35.3	17.6		45.3	36.4	54.5	29.4	29.4	
DF Naftna industrija	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0		0.0	0.0	0.0	100.0	100.0	
DG Kemijska industrija.	36.4	33.3	16.7	12.5	12.5		46.5	16.7	33.3	37.5	43.8	
DH Proizv.gume i plast.	0.0	55.6	55.6	30.0	10.0		12.6	22.2	22.2	30.0	50.0	
DI Ostali nemet. min. pr.	37.6	50.0	40.0	29.4	35.3		7.5	10.0	10.0	23.5	23.5	
DJ Metalna industrija	5.0	9.5	9.5	0.0	0.0		3.3	33.3	23.8	39.1	52.2	
DK Proizv. strojeva i ur.	18.7	0.0	5.6	10.5	10.5		0.0	0.0	0.0	21.1	21.1	
DL Proiz. elektr. i opt.opr.	14.7	6.7	20.0	19.2	23.1		41.3	33.3	26.7	26.9	30.8	
DM Proizv. prom. sredst.	8.4	14.3	28.6	0.0	8.3		3.5	14.3	28.6	16.7	16.7	
DN Ostala prer.industrija	29.1	33.3	33.3	0.0	0.0		15.7	33.3	22.2	0.0	0.0	

Izvor: Investicijski test.

Tablica 10b.
MOTIVI INVESTIRANJA: (b) RACIONALIZACIJA

	Radi smanjenja troškova rada					Radi smanjenja ostalih troškova				
	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
D PRERADIV. IND.	56.1	33.5	35.8	27.9	28.4	45.8	27.4	29.6	18.3	21.4
DA Prehrambena ind.	26.9	27.6	31.0	30.6	25.0	30.6	37.9	34.5	22.2	27.8
DB Tekstilna industr.	40.1	27.7	22.2	24.0	28.0	6.6	22.2	16.7	16.0	20.0
DC Kožna industrija	73.6	33.3	50.0	16.7	16.7	70.3	50	50.0	0.0	0.0
DD Drvna industrija	14.1	30.8	30.8	18.2	18.2	41.1	30.8	23.1	0.0	0.0
DE Proizv. papira	26.3	27.3	36.4	23.5	17.6	19.4	18.2	45.5	11.8	17.6
DF Naftna industrija	60.0	100	0.0	0.0	0.0	50.0	100	0.0	0.0	0.0
DG Kemijska industr.	74.5	41.7	33.3	62.5	56.3	68.6	33.3	33.3	18.8	31.3
DH Guma i plastika	18.6	22.2	22.2	40.0	50.0	25.2	22.2	33.3	10.0	30.0
DI Nemetal. min. pr.	33.4	60.0	70.0	11.8	17.6	28.4	40	50.0	29.4	29.4
DJ Metalna industrija	14.1	33.3	42.9	26.1	26.1	15.0	14.3	28.6	13.0	13.0
DK Proizv. strojeva i ur.	78.1	27.8	33.3	42.1	52.6	12.1	11.1	16.7	31.6	31.6
DL Elektri opt. oprema	77.1	40.0	46.7	23.1	23.1	36.5	33.3	26.7	26.9	19.2
DM Proizv. prom.sred.	47.4	28.6	14.3	33.3	33.3	62.1	14.3	28.6	25.0	33.3
DN Ostala prer. industr.	65.1	44.4	44.4	0.0	0.0	32.9	33.3	22.2	0.0	0.0

Izvor: Investicijski test.

Tablica 10c.
MOTIVI INVESTIRANJA: (c) UVODENJE NOVIH TEHNOLOGIJA I OBNAVLJANJE AMORTIZIRANIH SREDSTAVA

	Uvođenje novih tehnologija					Obnavljanje amortiziranih sredstava				
	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	1997.	1998.	1999.	2000.	
D PRERAD.INDUST.	46.6	28.5	31.8	31.0	35.4	49.7	50.8	51.1	53.7	
DA Prehrambena ind.	29.8	31.0	37.9	38.9	41.7	55.2	55.2	52.8	61.1	
DB Tekstilna industrija	52.9	27.8	27.8	16.0	12.0	66.7	50.0	72.0	64.0	
DC Kožna industrija	2.9	50.0	50.0	16.7	16.7	66.7	66.7	66.7	66.7	
DD Drvna industrija	13.9	30.8	30.8	18.2	36.4	69.2	61.5	45.5	36.4	
DE Proizv. papira i tis.	53.4	18.2	45.5	41.2	52.9	36.4	54.5	47.1	35.3	
DF Naftn industrija	50.0	100.0	100.0	0.0	0.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
DG Kemijska industrija	42.5	41.7	50.0	25.0	37.5	33.3	41.7	56.3	62.5	
DH Proizv.gume i past.	1.5	11.1	22.2	20.0	40.0	55.6	66.7	30.0	40.0	
DI Ostali nemet. min. pr.	30.4	30.0	30.0	35.3	29.4	80.0	80.0	52.9	58.8	
DJ Metalna industrija	68.0	28.6	28.6	26.1	34.8	23.8	33.3	52.2	52.2	
DK Proizv. strojeva i ur.	18.4	16.7	16.7	52.6	42.1	33.3	27.8	47.4	52.6	
DL Eleektr.i opt. opr.	29.6	40.0	26.7	50.0	46.2	33.3	40.0	50.0	57.7	
DM Proizv. prom. sredst.	60.0	28.6	42.9	16.7	50.0	57.1	57.1	58.3	75.0	
DN Ostala prer.ind.	26.6	11.1	11.1	0.0	0.0	66.7	66.7	0.0	0.0	

Izvor: Investicijski test.

6.2. Struktura investicija (Investicije u građevine i u opremu)

Ekspanzivnija investicijska aktivnost od one koja je u promatranom razdoblju kod nas ostvarena, zahtijevala bi značajnije investicije u građevine. U uvjetima slabe investicijske aktivnosti nastojanja privrednika da povećaju proizvodnju i prihod mogla su se ostvariti jedino racionalizacijom i modernizacijom sredstava proizvodnje. Takvi motivi impliciraju značajnije investicije u opremu. Na investicije u opremu u prerađivačkoj industriji otpadalo je u promatranom razdoblju više od tri četvrtine investicija. Posljednjih godina udio investicija u opremu i dalje raste i povećava (vidi Tablicu 11). Natprosječno visoke investicije u opremu opažaju se kod grana DA (Prehrambena industrija), DB (Tekstilna industrija), te u posljednjih nekoliko godina u grani DD (Drvena industrija) DL (Proizvodnja električne i optičke opreme) i DH (Proizvodnja proizvoda od gume i plastike).

7. POLITIKA TEČAJA

Od uspješno provedenog Programa stabilizacije krajem 1993. godine do danas, tečaj kune i valutni režim ostali su jednim od najkontroverznijih pitanja ekonomske politike u nas. Nosioi ekonomske politike pridavali su stabilnosti tečaja i cijena najviši prioritet polazeći od pretpostavke da je to uvjet za rast investicija i uspješno restrukturiranje privrede. Kritičari takvih gledanja, s druge strane, tvrdili su da je domaća valuta precijenjena, da je zbog toga izvoz stagnantan a deficiti u platnoj bilanci previsoki, te se stoga privreda ne može restrukturirati.

Što se tiče načelnih, teoretskih, stavova, ne postoje dileme u pogledu toga kada pojedina valuta postaje precijenjena i koje mogu biti njene posljedice. Ako troškovi i cijene u domaćoj privredi rastu brže nego kod njenih vanjsko-trgovinskih partnera, a tečaj ostaje stabilan, domaća valuta postaje precijenjena. Ako se precijenjenost povećava, a takvo stanje traje suviše dugo, mogu se javiti neodrživo visoki deficiti u platnoj bilanci, otežane mogućnosti servisiranja vanjskog duga, pa na kraju i

Tablica 11
STRUKTURA INVESTICIJA - INVESTICIJE U GRAĐEVINE I U OPREMU (%)

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.
D PRERADIVAČKA INDUSTRIJA	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	23,8	26,8	23,9	19,5	20,5	18,3	28,9
b. Oprema	76,2	73,2	76,1	80,5	79,5	81,7	71,1
DA Proizv. hrane, pića i duh. proizv.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	23,3	15,4	18,1	25,8	32,4	22,2	30,4
b. Oprema	76,7	84,6	81,9	74,2	67,6	77,8	69,6
DB Proizv. tekstila i tekstil. proizvoda	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
c. Građevine	4,1	20,2	26,8	11,2	4,5	20,8	10,7
b. Oprema	95,9	79,8	73,2	88,8	95,5	79,2	89,3
DC Proizv. kože i proizv. od kože	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	56,4	0,0	62,8	26,0	8,7	37,5	39,7
b. Oprema	43,6	100,0	37,2	74,0	91,3	62,5	60,3
DD Proizv. drva i proizvoda od drva	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	33,9	33,9	8,7	9,5	33,6	15,8	15,8
b. Oprema	66,1	66,1	91,3	90,5	66,4	84,2	84,2
DE Proizv. papira, izdavaštvo i tisak	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	16,9	58,2	27,6	7,1	18,2	5,3	17,3
b. Oprema	83,1	41,8	72,4	92,9	81,8	94,7	82,7
DF Proizv. koksa, naftnih derivata	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	7,5	44,8	25,0	25,0	-	-	-
b. Oprema	92,5	55,2	75,0	75,0	-	-	-
DG Proizv. kemikalija i kem. proizv.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	39,5	37,3	27,6	31,0	28,5	41,8	33,5
b. Oprema	60,6	62,7	72,4	69,0	71,5	58,2	66,5

Tablica 11. - Nastavak

DH Proizv. proizvod. od gume i plastike	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	40,4	14,4	13,6	15,5	30,7	21,8	22,4					
b. Oprema	59,6	85,6	86,4	84,5	69,3	78,2	77,6					
DI Proizv. ostalih nemet. min. proizvod.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	35,0	12,1	16,2	9,8	26,3	28,2	24,5					
b. Oprema	65,0	87,9	83,8	90,2	73,7	71,8	75,5					
DJ Proizv. metala i proizvod. od metala	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	15,3	41,3	38,5	24,0	15,0	9,9	18,2					
b. Oprema	84,7	58,7	61,5	76,0	85,0	90,1	81,8					
DK Proizv. strojeva i uređaja	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	21,8	23,2	80,1	29,6	14,5	8,8	11,6					
b. Oprema	78,2	76,8	19,9	70,4	85,5	91,2	88,4					
DL Proizv. električne i optičke opreme	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	15,4	10,3	19,1	9,5	32,7	25,6	26,9					
b. Oprema	84,6	89,7	80,9	90,5	67,3	74,4	73,1					
DM Proizvodnja prometnih sredstava	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	54,6	34	10,8	44,5	15,0	7,7	5,6					
b. Oprema	45,4	66	89,2	55,5	85,0	92,3	94,4					
DN Ostala prerađivačka industrija	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a. Građevine	22,5	6,6	23,6	58,8	32,3	11,4	12,4					
b. Oprema	77,5	93,4	76,4	41,2	67,7	88,6	88,6					

Izvor: Investicijski test.

kriza vanjske likvidnosti. Postoje, u načelu dva moguća izlaza iz takvog stanja, odnosno, njihova kombinacija: (a) privreda mora smanjiti troškove poslovanja, što u pravilu zahtijeva, osim odgovarajućeg rasta investicija i visoku mobilnost kapitala i visok stupanj fleksibilnosti plaća i tržišta rada, ili (b) promjena tečaja. U slučaju promjene tečaja, makroekonomska politika mora osigurati to da nominalna promjena znači i realnu promjenu. U protivnom se ulazi u inflacijsku spiralu. Zbog toga se u takvim slučajevima traži "strategija izlaska" (exit strategy) s odgovarajućim valutnim režimima i uz odgovarajuću potporu svih segmenata makroekonomske politike. Ukoliko se ne ostvari ni jedna od tih alternativa, a u određenoj mjeri ih je moguće i kombinirati, produbljivanje platnobilančnih deficita uz rast vanjskog duga i teškoća u njegovu servisiranju će rasti, dok eventualno ne završe valutnom krizom. Rješenje se tada nameće samo od sebe, ali uz visoke ekonomske i društvene troškove. (U posljednje vrijeme, vrlo poučan primjer u tom smislu predstavlja Argentina). Postoje i specifični uzroci precijenjenosti domaće valute, kao npr. u slučaju tzv. "nizozemske bolesti", Balassa-Samuelsonovog učinka, spekulativnog kretanja kapitala i slično. O tome postoji bogata literatura kojom se ovdje nećemo baviti.

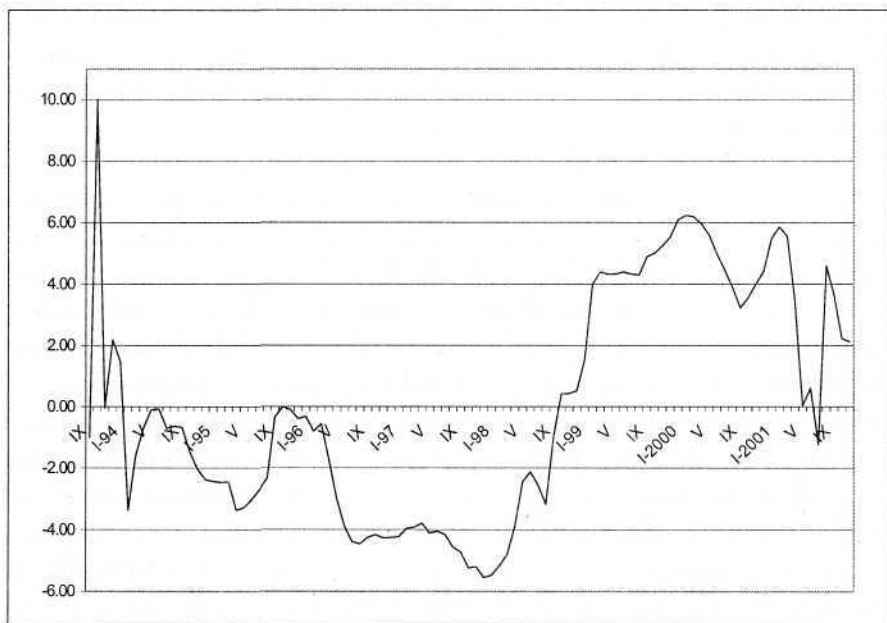
Usprkos nespornosti uzroka koji dovode do precijenjenosti domaće valute, među ekonomistima postoji mnogo manje suglasnosti kada se radi o metodama njenog mjerenja. Tu se, naime, javlja cijeli niz problema, od izbora baznog razdoblja, u kojem bi trebao postojati "ravnotežni tečaj", i u odnosu na koji se mjeri precijenjenost domaće valute, do izbora deflatora pomoću kojih se može procjenjivati stupanj njene precijenjenosti. Ako se i dođe do zaključka o tome da je, i za koliko je bar približno, domaća valuta precijenjena, javljaju se brojni problemi vezani uz izbor "strategije izlaska", dakle, primjene nekog novog tečajnog aranžmana i mjera makroekonomske politike koje proces prilagođivanja moraju podržati. Budući se tu u pravilu radi o promjenama relativnih cijena cijelih sektora narodne privrede, dakle, o pokretanju više-manje snažnih redistribucijskih procesa, javljaju se i razni politički i socijalni otpori deprecijaciji domaće valute. I kod nas su se ekonomisti sporili, ponajprije o tome, kakva je priroda našeg tečajnog

aranžmana, zatim da li je uopće kuna precijenjena ili ne. Kada se je počela, konačno, prihvaćati ocjena da je kuna precijenjena, javili su se argumenti da je, zbog visoke dolarizacije (markizacije) i snažnih redistributivnih učinaka koje bi realna deprecijacija mogla imati, monetarna politika postala nemoćna u rješavanju problema. Novo rješenje počelo se je tražiti u totalnoj valutnoj supstituciji, tj. zamjeni kune euro-om, što bi, međutim, značilo gubitak monetarnog suvereniteta.

Pri ocijeni utjecaja tečaja na realne tokove kod nas ponajprije bi trebalo definirati kakav je postojeći valutni aranžman. Prema Zakonu o deviznom poslovanju (čl.17) "tečaj domaće valute prema stranim valutama formira se na deviznom tržištu u skladu s ponudom i potražnjom deviza". Iz toga bi se moglo zaključiti da naš tečajni aranžman podrazumijeva slobodno fluktuiranje. U čl. 20 istog Zakona, međutim, predviđa se da središnja banka intervenira na deviznom tržištu radi održanja stabilnosti domaće valute. Doista, u cijelom razdoblju od stabiliziranja cijena do sada, središnja banka je intervenirala i održavala tečaj unutar pojasa od približno +/- 5,5 posto oko srednje vrijednosti (3,72 kune za DEM). Tečaj se je u višegodišnje prosjeku kretao tako oko srednje vrijednosti koja je gotovo identična tečaju zabilježenom prije proglašenja Programa stabilizacije 1993. godine. Takav tečajni aranžman se kolokvijalno naziva "prljavim fluktuiranjem" (dirty float). U našem slučaju, tečajni aranžman ima u osnovi obilježje fiksnog tečaja s nešto širim pojasom fluktuiranja (vidi Sliku 3).

Slika 3.

**ODSTUPANJE MJESEČNOG TEČAJA (MJERENOG NA KRAJU RAZDOBLJA)
OD PROSJEČNOG TEČAJA HRK/DEM IZRAČUNATOG ZA CJELOKUPNO
RAZDOBLJE IX/93-XI/01**

Tako dugo održavanje fiksnog tečaja je u praksi sasvim neuobičajeno; prema suvremenijim istraživanjima, prosječno trajanje vezivanja tečaja iznosi oko 10 mjeseci⁸. Osim toga, režim fiksnog tečaja postavlja pred makroekonomsku politiku sasvim određene zahtjeve: održanje visokog stupnja ravnoteže proračuna te restriktivnost monetarne politike i politike plaća. U suprotnom, lako dolazi do gubitka deviznih rezervi koje su potrebne za održavanje razine tečaja. Kod nas je, kao što je naprijed izloženo, u promatranom razdoblju došlo gotovo do eksplozije rasta javnih rashoda, i općenito, troškova vezanih uz javne rashode. Također, iako je rasla proizvodnost ni troškovi rada se nisu smanjivali dovoljno

⁸ Vidi Radošević (1999).

da amortiziraju rast drugih troškova. Kao posljedica, domaća potražnja je rasla znatno iznad rasta BDP-a s odgovarajućim produblјivanjem deficita u platnoj bilanci. Rekord je postignut u 1997. kada je deficit platne bilance iznosio preko 11 posto BDP-a, a u slijedećoj godini je, temeljem porasta poreznih prihoda nakon uvođenja novog sustava PDV-a, izvršen dodatni rebalans proračuna od oko 27 posto. Zahvaljujući, međutim, visokom prilivu deviza od transfera i kredita iz inozemstva, devizne rezerve su se, usprkos visokim stopama rasta uvoza, kretale na razini koja je omogućavala intervencije na tržištu i održanje stabilnosti tečaja. Stanje, koje donekle nalikuje na "nizozemsku bolest".

Praktički u cijelom razdoblju nakon uspješnog stabiliziranja cijena privatni sektor je bio pod velikim pritiskom rasta troškova, koje nije mogao niti amortizirati odgovarajućim restrukturiranjem ni, bar djelomično, pretočiti u cijene. Gubici i stagnantnost bili su nužna posljedica. Restrukturiranje je bilo, s jedne strane, ograničeno niskim investicijama (ali i nizom drugih faktora kao npr. problemima privatizacije i slabim menadžmentom, neučinkovitim pravnim i administrativnim sustavom i slično) i visokim rastom troškova, a s druge, rastućom precijenjenošću domaće valute, koja je u uvjetima otvorenosti privrede, otežavala konkurentnost na vanjskom, ali i na domaćem tržištu. Rezultat su na mikroekonomskoj razini bili: niska profitabilnost poslovanja i visoki gubici, a na makroekonomskoj, prespor rast fizičkog obujma proizvodnje i izrazita stagnantan izvoz.

8. ZAKLJUČAK

1. Početak tranzicije iz socijalističke u tržišnu privredu koincidira u Hrvatskoj s ratnim razaranja, a u prerađivačkoj industriji i visokim stupnjem fizičke i tehnološke amortiziranosti fiksnog kapitala kao posljedice dužničke krize s početka 80-ih godina. Za uspješno restrukturiranje bila su, kao u svim postsocijalističkim zemljama, potrebna značajna nova investicijska ulaganja, efikasna privatizacija s uvođenjem učinkovitog menadžmenta, poticajna

makroekonomska politika i efikasan pravosudni i administrativni sustav, proširenje pristupačnog tržišta ulaskom u zone slobodne trgovine i slično. Mnoge od tih pretpostavki se nisu ostvarile.

2. Restrukturiranje u prerađivačkoj industriji Hrvatske događalo se je stoga u veoma teškim okolnostima. Iako se je i u uvjetima slabog rasta investicija pokušavalo ostvariti tehnološka unapređenja, restrukturiranje se je ipak u najvećoj mjeri svodilo na racionalizaciju zaposlenosti. Nakon prestanka ratnih razaranja, u razdoblju 1985.-2000. prerađivačka industrija se je našla u novim teškoćama: u procijepu između, s jedne strane, visokog rasta troškova, koji su proizlazili iz rasta porezne presije, (na koje privreda nije mogla utjecati), rasta troškova rada i drugih troškova (vezanih uz financijsku nedisciplinu - nelikvidnost), i s druge, precijenjene domaće valute, koja je u uvjetima visokog stupnja otvorenosti privrede otežavala konkurentnost ne samo na svjetskom, već i na domaćem tržištu. U takvim okvirima nije bilo prostora za restrukturiranje koje bi smanjivanjem troškova i povećanjem efikasnosti vodilo implicitnom smanjenju precijenjenosti domaće valute. Rezultat su bili stagnantnost izvoza i gubici koji su u pojedinim godinama i više nego dvostruko premašivali dobit.
3. Sustav fiksnog tečaja, kakav de facto postoji kod nas od proglašenja Stabilizacijskog programa 1993. godine do sada, uz rastuću precijenjenost domaće valute i visok rast javnih rashoda, rezultirao je visokim deficitima platne bilance, rastućim vanjskim dugom te otežavao restrukturiranje ne samo na mikroekonomskoj već i makroekonomskoj razini. Gospodarski rast je u takvim uvjetima postao determiniran prvenstveno rastom domaće potražnje, a integritetnost u svjetsko tržište, posebno, tržište EU, je slabila.
4. Postavlja se stoga pitanje, kako izaći iz postojećeg procjepa? Očekivanja da će se restrukturiranjem povećati efikasnost poslovanja u mjeri koja će omogućiti rast konkurentnosti i implicite smanjiti precijenjenost domaće valute, traju suviše dugo. Makroekonomska slika se je u međuvremenu pogoršavala što je

vidljivo u: rastu nezaposlenosti, rastu vanjskog duga, visokim deficitima u platnoj bilanci i stagnantnom izvozu. Neke od tih veličina poprimaju zabrinjavajuće dimenzije i stvaraju sve veće napetosti. Monetarni suverenitet pruža određene ventile za smanjivanje takvih napetosti. Jedan od njih je napuštanje režima fiksnog tečaja i izbor nekog drugog tečajnog aranžmana⁹. Time se otvara put koji vodi promjenama odnosa cijena, posebno uvoznih i izvoznih proizvoda. Na taj način se otvaraju i mogućnosti za veću konkurentnost domaćih proizvođača, u početku i ne toliko na svjetskom, koliko na domaćem tržištu. To može utjecati na smanjivanje gubitaka i rast investicija, a dati poticaj i stranim ulaganjima. Poboljšanje konkurentnosti domaćih proizvođača na domaćem tržištu postaje posebno važno nakon novih aranžmana o liberalizaciji uvoza. Osim toga, primjenom odgovarajućeg tečajnog režima i smanjenjem stupnja precijenjenosti domaće valute pokrenuo bi se proces premještanja težišta u raspodjeli BDP-a s uvoza i potrošnje na izvoz i štednju. A to je naprosto nezaobilazni zadatak dugoročne razvojne politike Hrvatske. Za uspješnost takvih promjena, u smislu daljeg održanja visokog stupnja stabilnosti cijena, potrebna je naravno podrška svih mjera makroekonomske politike; uravnoteženje proračuna i suzdržanost u monetarnoj politici i politici plaća kao i rast efikasnosti pravosudnog i upravnog sustava.

5. U traženju najpovoljnijeg tečajnog aranžmana ("exit strategy"), koji bi osigurao realnu promjenu odnosa cijena uvoznih i izvoznih proizvoda, treba se poslužiti iskustvima drugih zemalja. U tom smislu, posebnu pažnju zaslužuje kombinacija "puzajućeg pojasa" (crawling band) i targetirane inflacije¹⁰.

⁹ Npr. režima asimetričnih intervencija s elementima "puzajućeg pojasa" (crawling band), kako se predlaže u Nikić (1999).

¹⁰ Vidi Williamson (1996) i Bernanke (1999).

KORIŠTENA LITERATURA I IZVORI PODATAKA:

Bernanke, B. et al., 1999, **Inflation Targeting**, Princeton University Press.

Godišnje izvješće Ministarstva financija RH za 2000., Ministarstvo financija, Zagreb.

Investicijski test, **Privredni vjesnik**, br. 3210, 9.7.2001.

Main Economic Indicators, Paris: OECD.

Narodne novine, 1992, br. 90.

Nikić, Gorazd, 2001, "Kontroverze tečajne politike", **Ekonomski pregled**, 51(9-10), str. 1102-1123.

Nikić, Gorazd, 2001, **Istraživanje konjunktura u Hrvatskoj**, Zagreb: Binoza press.

Porter, Michael, 1990, **Competitive Advantages of Nations**, New York: The Free Press, A Division of McMillan.

Radošević, Dubravko, 1999, "Alternativna tečajna politika", **Ekonomski pregled**, 50(11), str. 1451-1467.

Statistička izvješća, Zagreb: DZS

Šonje, V., M. Fauland, V. Šošić, 2001, "Nelikvidnost: razotkrivanje tajne", **Istraživanje**, Hrvatska narodna banka, svibanj.

ZAP, interna dokumentacija.

Williamsen, John, 1996, **The Crawling Band as an Exchange Rate Regime**, Washington, D.C.: Institute for International Economics.

SUMMARY*STRUCTURAL CHANGES IN THE MANUFACTURING INDUSTRY
OF CROATIA 1995-2000*

*Increase of competitiveness on the world market and growth of exports are significant signs of success in the process of restructuring in the post-socialist economies. In Croatia, however, exports of goods were explicitly stagnant in the entire period 1995- 2000. In this paper various factors are investigated which can be responsible for such an outcome. Attention is aimed at: costs of production and profitability of firms in manufacturing industry, features of investments, development of small and medium size enterprises and foreign-exchange regime. Author comes to the conclusion that process of restructuring in manufacturing industry in Croatia was present in the period under observation. However, given low investment activity, gains in productivity were obtained mainly as a result of reduction in the redundant labor force. A rise in costs triggered by introduction of the VAT system and subsequent expansion of public expenditure in 1998, as well as new costs stemming from an explosion of arrears in 1999, have not been offset by analogous decrease in the unit labor cost. At the same time, due to high liberalization of imports and **de facto** fixed foreign-exchange regime and consequent overvaluation of domestic currency, high stability of prices was sustained. In such circumstances losses in the firms in manufacturing industry were continuously present, being in some years more than twofold greater than profits. Conclusion is that the fixed foreign-exchange regime should be abandoned and a kind of a crawling band with asymmetric interventions could be adopted. With a support of an appropriate monetary and wage policy and further efforts for public expenditure restraints, competitiveness of Croatian exports on the world market could be substantially enhanced.*